

Дмитро Шиян

Інститут управління та права
Запорізького національного технічного університету,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права,
dsshiyan@mail.ru

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УРАЖЕННЯ ПРАВ У ЗАКОНОДАВСТВІ, ЩО ДІЯЛО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ХІ–ХVІІІ СТОЛІТТЯХ

© Шиян Д., 2017

У статті проведено історико-правовий аналіз розвитку ураження прав у законодавстві, що діяло на українських землях, в ХІ–ХVІІІ століттях. Зроблено висновок, що спочатку винний довічно позбавлявся усіх прав людини та громадянських прав, що призводило назавжди до його повного безправ'я й так званої “політичної” або “громадянської смерті”. З часом спостерігається тенденція звуження прав, що позбавляли засудженого, та зменшення їх строку. Ураження прав було спрямоване не проти особистої гідності засудженого як людини, а проти тих благ, які належали йому як громадянину. Природною була думка про позбавлення людини, яка порушила встановлені правила поведінки, суспільний уклад, тих прав, якими вона користувалася як член суспільства. Ураження прав застосовувалось як для покарання винного, так і для захисту від нього інших членів суспільства.

Ключові слова: ураження прав; історія розвитку; позбавлення прав; права людини; громадянські права; “політична смерть”; “громадянська смерть”.

Дмитрий Шиян

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПОРАЖЕНИЯ В ПРАВАХ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ, ДЕЙСТВОВАВШЕМ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В ХІ–ХVІІІ ВЕКАХ

В статье проводится историко-правовой анализ развития поражения в правах в законодательстве, которое действовало на украинских землях, в ХІ–ХVІІІ веках. Сделан вывод, что сначала виновный пожизненно лишался всех прав человека и гражданских прав, приводившее навсегда к его полному бесправию и, так называемой, “политической” или “гражданской смерти”. Со временем наблюдается тенденция сужения прав, которых лишали осужденного, и уменьшения их срока. Поражение в правах было направлено не против личного достоинства осуждённого как человека, а против тех благ, которые принадлежали ему как гражданину. Естественной была мысль о лишении человека, который нарушил установленные правила поведения, общественное устройство, тех прав, которыми он пользовался как член общества. Поражение в правах применялось как для наказания виновного, так и для защиты от него других членов общества.

Ключевые слова: поражение в правах; история развития; лишение прав; права человека; гражданские права; “политическая смерть”; “гражданская смерть”.

HISTORY OF INFRINGEMENT OF RIGHTS UNDER THE LAW IN FORCE IN THE UKRAINIAN LANDS IN 11TH–18TH CENTURIES

The article historical and legal analysis of infringement of rights under the law in force in the Ukrainian lands in the 11th–18th centuries. It is concluded that the first wine life deprived of all human rights and civil rights, which led to his complete all injustice and so-called “political” or “civic death”. Over time, the trend of narrowing the rights denied convicted, and reducing their term. Defeat rights were directed not against personal dignity as a person convicted but against those goods that belonged to him as a citizen. Natural was the idea of getting rid of a man who had violated the rules of behavior, social structure, and the rights which it enjoyed as a member of society. The defeat was applied as rights to punish the guilty and to protect him from other members of society.

Key words: destruction of human; history development; deprivation of rights; human rights; civil rights; “political death”; “civil death”.

Постановка проблеми. У статті проведено історико-правовий аналіз розвитку ураження прав у законодавстві, що діяло на українських землях, в XI–XVIII століттях. Вирішення цієї проблеми має велике теоретичне та практичне значення, оскільки скласти найбільш повне уявлення про яке-небудь явище дозволяє аналіз історії його розвитку. Це надасть змогу глибше зрозуміти правову природу покарання у виді ураження прав, його сутність, з’ясувати основні тенденції його розвитку, здійснити порівняльний аналіз і зробити певні висновки щодо того, яким це покарання було у минулому і яким воно є сьогодні.

Аналіз дослідження проблеми. У юридичній літературі значна увага приділяється вченню про покарання. Але поряд із цим, спеціального комплексного дослідження історії розвитку ураження прав у законодавстві, що діяло на українських землях, в XI–XVIII століттях, на монографічному рівні нажаль не проводилось. Деякі аспекти цього питання на рівні підручників і посібників з історії держави і права України розглядали П. П. Музиченко [1], А. Й. Рогожин [2], А. С. Чайковський [3] та інші вчені. Віддаючи належне роботам зазначених та інших учених, слід визнати, що рівень наукового дослідження історії розвитку ураження прав видається недостатнім.

Мета дослідження – дослідити проблемні питання історії розвитку ураження прав у законодавстві, що діяло на українських землях, в XI–XVIII століттях.

Виклад основного матеріалу. Покарання у виді ураження прав є одним із найстаріших у законодавстві, що діяло на українських землях, воно пройшло в історії законодавства багато етапів розвитку та перетворювань. У зв’язку з цим звернемо увагу на історію виникнення цього покарання з моменту появи перших джерел права Київської Русі.

Виникнення одного з перших попередників ураження прав сягає часів Київської Русі (VI – початок XII століття). У цей час основними джерелами давньоруського права були: звичаєве право, договори Русі з Візантією, княже законодавство. Однак основні відомості про кримінальне право містилися в “Руській Правді”, у якій було вміщено давні норми звичаєвого права та “княжі устави”. “Руська Правда” містила багато статей, які свідчили про достатній рівень розвитку кримінального права [3, с. 73]. Вищою мірою покарання за “Руською Правдою” і одним з первісних попередників

ураження прав був так званий потік і пограбування. Цей вид покарання призначався за три види злочинів: убивство в розбій (ст. 7 “Руської Правди” (Просторової редакції)) [4, с. 30], конокрадство (ст. 35 “Руської Правди” (Просторової редакції)) [4, с. 32], і підпалювання будинку й гумна (ст. 83 “Руської Правди” (Просторової редакції)) [4, с. 36].

Наприклад, у ст. 7 “Руської Правди” (Просторової редакції) зазначалося: “Если (кто) совершит беспричинное умышленное убийство (к тому же) не во время какой-либо ссоры, то за преступника люди не платят (виру), а выдадут его самого (вместе) с женой и детьми на поток (то есть для продажи их в рабство, изгнания?) и для конфискации всего имущества” [5, с. 121].

“Потік і пограбування” виражалося в тому, що злочинець, у якого конфіскували усе майно на користь громади (“пограбоване”), виганявся разом із жінкою й дітьми з громади (“потік”), що в таких умовах прирікало вигнаних на загибель, а можливо, і на перетворення його з жінкою й дітьми на рабів. Певна річ, що своєю жорстокістю статті, які передбачали “потік і пограбування”, були націлені проти боротьби народних мас, що на початку XII століття дуже посилилася [2, с. 32]. З часом під “потоком та пограбуванням” стали розуміти фізичну розправу й конфіскацію майна [1, с. 69]. Поряд із цим не можна не погодитися з тим, що “потік і пограбування” тягло повне безправ’я людини і означало позбавлення всіх людських та громадських прав не тільки засудженого, але і його родини: подружжя, дітей. Засуджений до цього виду покарання і його родина, поряд із конфіскацією усього майна, яке їм належало, позбавлялися права власності на це майно на користь їх громади, а звідси вони і позбавлялися права на спадщину. Вигнання засудженого з родиною з громади також означало позбавлення для них певних родинних прав, батьківського захисту, захисту громади й розірвання з ними суспільних зв’язків. Тому вважаємо, що саме з такого давньоруського виду покарання як “потік і пограбування” розвинулися далі не тільки фізична розправа й конфіскація майна, але й такий вид покарання як ураження прав.

У період феодальної роздробленості Русі X–XV століття основна роль належала таким джерелам права, як договірні грамоти і князівські статuti. Прикладом їх можуть слугувати Новгородська судна грамота XV століття, що збереглася в єдиному списку і Псковська судна грамота XV століття. Названі джерела права передбачали такі види покарань, як страта і штрафи (причому система їх була досить складною).

За часів Литовсько-Руської держави первісним попередником виду покарання, яке більш схоже на ураження прав, було так зване “виволання” або “викрикування”. Це покарання перейнялося до українського права з литовського законодавства. Воно було особливим каральним заходом, який застосовувався лише до представників привілейованих верств – шляхти, і пов’язувалося з публічним оголошенням вироку. “Виволання” призводило до “громадянської смерті” засудженого, і полягало у позбавленні прав і честі засудженого. Засуджені до такого покарання позбавлялися всіх прав та привілеїв і виганялися тимчасово або назавжди за межі держави. Така людина переставала існувати для закону як особа: вона втрачала шляхетство, права на майно, змушена була переховуватися за кордоном, оскільки в разі затримання її належало убити. Тобто шляхтич, засуджений до “виволання”, був повністю позбавлений захисту законів і, навіть, права на життя. Від таких наслідків “виволання” міг звільнити тільки великокнязівський охоронний лист, так званий “глейт” [2, с. 166]. Це покарання супроводжувалося не тільки конфіскацією усього майна засудженого до “виволання”, а й іншими видами додаткових покарань.

Це покарання в такому ж вигляді збереглося в праві, яке діяло на українських землях під владою Польщі та Литви (кінець XIV – перша половина XVII століття). У статутах Великого князівства Литовського для позначення покарання використовувалося кілька термінів: “кара”, “страта” тощо. Мета покарання була різною: ізоляція злочинця, відшкодування потерпілому заподіяної йому шкоди за рахунок злочинця, поповнення державної скарбниці, заподіяння злочинцю шкоди. Проте головною метою при цьому було залякування, про що свідчить усе більша жорстокість і болючість покарання, а також публічність його виконання. Як сказано в грамоті великого князя Литовського 1522 р., залякування в писаному праві необхідно для запобігання злочинам, утримання свавільних людей від злочинної поведінки й збереження в доброму стані всієї держави [6, с. 37]. Щодо “виволання”, то воно діяло в українському праві до XVI століття, а з цього

часу це покарання замінилося менш суворим – “опалою”. Опальний шляхтич також повинен був залишити кордони держави. Проте це була вже втрата громадянських прав, але не честі.

За часів Національної визвольної війни українського народу за визволення з-під влади Речі Посполитої, яка розпочалася в січні 1648 р. (1648–1654 р. р.), за часів козацтва заходи покарання в умовах війни застосовувалися до засуджених козаків більш жорстокі. Дисципліна серед козаків підтримувалася суворими покараннями в разі її порушення [7, с. 143; 8, с. 10; 9, с. 78; 10, с. 13; 11, с. 150]. Серед козацтва покарання у виді “опали” та схожі на нього покарання не набули поширення, оскільки, на нашу думку, вони були занадто м’якими в умовах війни, і не змогли би підтримати належну дисципліну серед козаків.

У XVIII столітті за часів Гетьманщини система покарання на українських землях була досить складною. Загострення класової боротьби обумовило посилення кримінальної репресії, що досягалося не тільки переглядом чинного законодавства чи правового звичаю, а й широким застосуванням нових кримінально-правових норм, введенням нових видів покарання, а також поширенням на території України російського кримінального права, зокрема, військово-кримінальних законів.

Як відзначав М. С. Таганцев, у найдавнішому нашому праві позбавлення прав розумілося як визнання повного безправ’я особи, юридичного вимирання особистості (ст. 13 договору Ігоря), “Руська Правда” (список Академічний, ст. 2), у постановах “Руської Правди” про віддачу на “потік і пограбування”, що полягало в позбавленні заступництва законів (див.: “Руська Правда”, список Карамзіної, ст. ст. 5, 31, 97). Однак з вимиранням приватної помсти й заміною її системою грошових стягнень, а потім і з розвитком державних покарань, це повне ураження прав, “громадянська смерть”, зникає з давньоруського права. Будь-якої визначеної системи уражень прав не було не тільки в епоху судейників, але й під час дії “Уложення” 1649 р. [12, с. 1055].

М. Д. Сергієвський писав, що виробити інститут позбавлення прав XVII століття не могло, оскільки весь тодішній державний лад був йому противний. Ураження, зокрема, прав службових, тобто позбавлення права державної служби в суворому змісті, визначеного походженням, утворенням чи іншого роду цензом зовсім не існувало, а був лише обов’язок служби, кріпосний обов’язок, за яким кожен громадянин повинний був поступати на ту службу, що йому визначить Великий Государ. Позбавляти будь-кого права служби було для держави не вигідним, адже це означало б скорочення і без того невеликого запасу придатних сил державного керування. Ось чому держава обмежувалася в цій сфері лише частковими ураженнями прав: розжалуванням, тобто позбавленням чинів і звання, відстороненням від посади й заборорою обіймати знову визначні посади [13, с. 278].

Інститут повного ураження прав виникає в епоху правління Петра I під впливом законодавств іноземних держав. Каральними заходами, що визначали це покарання, були “політична смерть”, “шельмування” й “анафемстування”.

За часів правління Петра I із Росії в право, яке діяло на українських землях, перейнялося ураження прав. Ураження прав поширювалося постановами Петра I про “шельмування”, що означало щось середнє між “позбавленням честі” та “громадянською смертю”. До Росії ураження прав перейнялося із Заходу, де воно на цей час вже дуже широко застосовувалося у праві.

З цього часу у військових артикулах, які діяли на території України, встановлювався новий вид покарання – “шельмування”, сутність якого полягала, з одного боку, у “позбавленні честі”, а з іншого – у позбавленні захисту законів. Цей вид публічного ганебного покарання був запроваджений Петром I в “Уставе воинском с кратким толкованием” від 30 березня 1716 р. Він полягав у позбавленні честі й громадянських прав і ставив засудженого поза законом. Введення в право інституту “шельмування” створило особливу категорію безправних людей. “Шельмування” визначалося за законодавством як “тяжёлое чести нарушение, которого имя на виселице прибито или шпага его от палача преломлена, и вором (шельм) объявлен будет. Надлежит знать всем, как с тем поступать, кто чести лишён, шельмован (то есть из числа добрых людей и верных извергнут): 1) ни в какое дело ниже свидетельство не принимать; 2) кто такого ограбит, побьёт или ранит или у него отнимет, у одного челобитья и суда ему не давать, разве до смерти кто его убьёт, то яко убийца

судитися будет; 3) в компании не допускать, и единым словом, такой весьма лишён общества добрых людей; а кто сие преступит, сам может наказан быть” [14, с. 167]. В указі від 5 лютого 1724 р. “О различии штрафов и наказаний за государственные и партикулярные преступления” давалася загальна характеристика злочинів, за які могло бути призначено покарання у виді “шельмування”, – “беду нанесёт всему Государству”, “вьящше измены”, тобто більш тяжкі, ніж зрада [15, с. 120]. “Шельмуванню” підлягали дворяни, насамперед офіцери, за злочини, передбачені Військовим Статутом (артикули 98, 99, 123-125 та інші). Цей вид покарання застосовувався й до дворян – чиновників центральних органів управління за такі злочини, як порушення царської присяги, зрада, листування з ворогом. У духовному аспекті шельмований відлучався від церкви, не допускався до причащення, до шлюбу, до присяги, навіть до віропідданства. Крім загального припису, за яким шельмованим уважався всякий, покараний рукою ката, військові артикули призначали “шельмування” в одинадцяти випадках, із них у п’яти випадках воно супроводжувалося смертною карою, у двох – призначалося альтернативно зі смертною карою й у чотирьох випадках (виклик на дуель, втеча з поля бою, корисливе зменшення ваги монети, критичне ставлення до вказівок начальства) наказувалося лише “шельмувати”, тобто “оголосити безчесним”.

У “Генеральному регламенте или Уставе, по которому Государственныя Коллегии, також и все оных принадлежащих к ним Канцелярий и Контор служители, не токмо во внешних и внутренних учреждениях, но и во отправлении своего чина, подданнейше поступать имеют” від 28 лютого 1720 р. Петро I погіршив становище ошельмованих. У цьому нормативно-правовому акті була спеціальна глава LIII “О шельмованных и на публичном месте о наказанных, чтоб таковых в службу не допускать и сообщения никому с таковыми не иметь”, у якій зазначалося, що вказані вище обмеження, крім відмови від судового захисту, поширювались не тільки на ошельмованих, але й на усіх, хто був на публічному місці покараний або оголений. На ошельмованих, якщо їх хтось поб’є, пограбує або поранить, повністю поширювалась відмова від їх захисту. Це ж положення було викладене в ст. 141 глави XX книги V Морського Статуту від 13 січня 1720 р.

Згідно з артикулом 209 Військового Статуту 1716 р., ошельмовані або ті, що були у руках ката, в армії служити не могли і повинні звільнитися з її лав [15, с. 456]. У цьому ж артикулі було встановлено, що у випадку пробачення або визнання невинною людини, яку катували, вона могла обіймати посаду після публічного покладення на неї прапора. У тлумаченні до цього артикулу пояснювалося, що солдати та офіцери, які були піддані марним катуванням і визнані невинними або ті, які отримали пробачення від царя або фельдмаршала, могли залишитися на службі в армії. Для відновлення їх честі над ними публічно клався прапор. Після цього ніхто не повинен був їх докоряти цим.

Спілкування з ошельмованими каралося за регламентом засланням на галери на певний строк. Наприклад, ст. 141 Морського Статуту 1720 р. за допуск ошельмованого до флоту або спілкування з ним установлювала покарання у виді позбавлення чину й заслання на галери на певний строк [15, с. 523].

В указі від 5 лютого 1724 р. “шельмування” називалося “політичною смертю”. “Шельмування” було перетворено в інститут позбавлення усіх прав становища законом 1766 р.

“Громадянська” або “політична смерть” запроваджувалася в Україні указами Єлизавети Петрівни 1753 р. і 1754 р. замість смертної кари. Вона полягала в тому, що засуджений, який належав до привілейованого стану, підіймався на плаху або на шибеницю, над його головою на шию опускалася шпага, йому об’являлася смертна кара, але вона не виконувалася, а замість неї засуджений піддавався засланню на каторгу. Цей інститут у своїй первородній формі зберігся в ст. 71 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. У цій статті зазначалося: “Смертная казнь, по особому Высочайшему соизволению, в некоторых случаях заменяется возведением осужденного преступника на эшафот; причем, если он принадлежал к дворянскому состоянию, над ним переламывается шпага. Сия казнь знаменует политическую смерть, и за оною следует всегда ссылка в каторжныя работы без срока, или на определённое время” [16, с. 20]. З цього інституту “політичної смерті” далі розвинулася вся система ураження прав за таким законодавством.

Висновки. Отже, з XI століття йшлося лише про ширші позбавлення прав аж до повного безправ'я людини. Спочатку винний довічно позбавлявся всіх людських та громадянських прав, що призводило назавжди до його повного безправ'я і так званої політичної або громадянської смерті. Поступово звужувались права, яких позбавляли засудженого, та зменшувався строк цього виду покарання. Ураження прав було спрямоване не проти особистої гідності засудженого як людини, а проти тих благ, які належали йому як громадянину. Природною була думка про позбавлення людини, яка порушила встановлені правила поведінки, суспільний уклад, тих прав, якими вона користувалася як член суспільства. Ураження прав застосовувалось і для покарання винного, і для захисту від нього інших членів суспільства. Воно створило ідею повного ліквідування особистості в юридичному аспекті, повної відмови визнавати за нею будь-які права. Засуджені до ураження прав у той час визнавалися позбавленими захисту держави та наданими в розпорядження будь-кого. З цього і походила "громадянська" або "політична смерть". Інститут ураження прав у цей час означав повну смерть особистості, оскільки для безправного наступала фікція смерті. Засуджений до цього виду покарання, хоча був позбавлений можливості задовольняти свої потреби законними шляхами, але задовольняв їх незаконними. Саме це покарання спонукало його на нові злочини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Музиченко П. П. *Історія держави і права України : навчальний посібник* / Музиченко П. П. – К.: Товариство "Знання", КОО, 1999. – 662 с.
2. *Історія держави і права України : підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 ч. Частина 1* / [А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.]; за ред. акад. Академії правових наук України А. Й. Рогожина. – К.: Ін Юре, 1996. – 368 с.
3. *Історія держави і права України : навч. посіб.* / [А. С. Чайковський (кер. кол. авт.), В. І. Батрименко, О. Л. Копиленко та інші]; за ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 384 с.
4. *Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібник для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 т. Т. 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст.* / [В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]; за ред. акад. Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – 464 с.
5. *Памятники русского права. Вып. 1. : Памятники права Киевского государства X–XII вв.* / под ред. заслуж. деятеля науки проф. С. В. Юшкова; сост. доцент А. А. Зимин. – М.: Госюриздат, 1952. – 287 с.
6. *Статут Вялікага княства Літоўскага. 1588 : тэксты, даведнык, каментарыі / рэд. колегія : І. П. Шамякін (Гал. рэд.) та ін.* – Мінск : Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1989. – 573 с.
7. *Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ 1713-1776 / упоряд. Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко.* – К.: Наукова думка, 1994. – 232 с.
8. *Грозовський І. М. Звичаєве право запорозьких козаків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень"* / І. М. Грозовський. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1998. – 17 с.
9. *Грозовський І. М. Козацьке право* / І. М. Грозовський // *Право України.* – 1997. – № 6. – С. 76–80.
10. *Гуржій О. І. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII–XVIII ст.)* / Гуржій О. І. – К.: Ін-т історії України АН України, 1994. – 48 с.
11. *Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3-х т. – Т. 1. / пер. з рос. І. І. Сварника; упоряд. О. М. Апанович.* – Львів: Світ, 1990. – 319 с.
12. *Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Часть Общая. Т. II.* / Таганцев Н. С. – СПб.: Гос. тип., 1902. – 1460 с.
13. *Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право : часть общая* / Сергеевский Н. Д. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1900. – 385 с.
14. *Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением* / Фойницкий И. Я. – М.: Добросвет–2000; Городец, 2000. – 464 с.
15. *Памятники русского права. Вып. 8 : Законодательные акты Петра I. Первая четверть XVIII в.* / под редакцией доктора юридических наук профессора К. А. Софроненко. – М.: Госюриздат, 1961. – 667 с.
16. *Законы Уголовные (Св. Зак., т. XV, изд. 1885 г. по прод. 1906 и 1908 г. г. с позднейшими узаконениями)* / Алфавитный указатель, составленный Прис. повер. В. Н. Новиковым и Пом. прис. повер. Д. С. Постоловским. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1910. – 749 с.

REFERENCES

1. Muzychenko P. P. (1999). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of State and Law of Ukraine], Tovarystvo "Znannia" Publ., KOO Publ., Kyiv, 662 p., (in Ukrainian).
2. Rohozhyn A. Y., Strakhov M. M., Honcharenko V. D. et al. (1996). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of State and Law of Ukraine], ed. acad. Academy of sciences of Ukraine A.Y. Rohozhyna, In Yure Publ., Kyiv, parts 2, part 1, 368 p., (in Ukrainian).
3. Chaikovskiy A. S. (Head group of authors, Ed.), Batrymenko V. I., Kopylenko O. L. and others (2001). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of state and law of Ukraine], Yurinkom Inter Publ., Kyiv, 384 p. (in Ukrainian).
4. Honcharenko V. D. (Eds.), Rohozhyn A. Y., Sviatotskiy O. D. (1997). *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy* [Readings on the history of law in Ukraine], In Yure Publ., Kyiv, parts 2, part 1. From ancient times to the beginning of the 20th century, 464 p. (in Ukrainian).
5. Yushkov S.V. (Eds.). (1952). *Pamyatniki russkogo prava* [Monuments of Russian law]. A.A. Zimin (comp.), Gosyurizdat Publ., Moscow, vol. 1: Monuments of law of the Kiev state 10th-12th centuries, 287 p. (in Russian).
6. Shamjakin I.P. (ed. in Chief) etc. (1989). *Statut Vjalikaga knjastva Litouskaga. 1588: tjeksty, davednyk, kamentaryi* [The Statute of the Grand duchy of Lithuania. 1588: texts, directory, comments], Belaruskaja saveckaja jencyklapedyja, Minsk, 573 p. (in Belarusian).
7. Histsova L.Z., Demchenko L.Ya. (Comp.) (1994). *Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi. Opys sprav 1713–1776* [Archives of New Zaporizhzhya Sich Kosh. Description affairs 1713–1776], Naukova dumka Publ., Kyiv, 232 p. (in Ukrainian).
8. Hrozovskiy I.M. (1998). *Zvychaieye pravo zaporozkykh kozakiv : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01 "Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen"* [Customary law Zaporizhzhya Cossacks. Extended abstract of candidate's thesis], Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho Publ., Kharkiv, 17 p. (in Ukrainian).
9. Hrozovskiy I. M. (1997). *Cossack law, Pravo Ukrainy* (Law of Ukraine), no 6, Pp. 76–80. (in Ukrainian).
10. Hurzhii O. I. (1994). *Pravo v ukraïnskii kozatskii derzhavi (druha polovyna XVII–XVIII st.)* [Right in the Ukrainian Cossack state (second half of 17th–18th centuries)], In-t istorii Ukrainy AN Ukrainy Publ., Kyiv, 48 p. (in Ukrainian).
11. Yavornytskyi D. I. (1990). *Istoriia zaporizkykh kozakiv* [History of Zaporizhzhya Cossacks]. I.I. Svarnyk (lane of Russian), O. M. Apanovych (compilation), Svit Publ., Lviv, vols. 3, vol. 1, 319 p. (in Ukrainian).
12. Tagantsev N. S. (1902). *Russkoe ugolovnoe pravo: lektsii* [Russian criminal law: lectures], Gos. tip. Publ., St-Petersburg, General part, vol. 2, 1460 p. (in Russian).
13. Sergeevskii N.D. (1900). *Russkoe ugolovnoe pravo* [Russian criminal law], Tipografiya M. M. Stasyulevicha Publ., St-Petersburg, general part, 385 p. (in Russian).
14. Foinitskii I.Ya. (2000). *Uchenie o nakazanii v svyazi s tyur'movedeniem* [Doctrine of punishment in connection with the conduct of prison], Dobrosvet–2000 Publ., Gorodets Publ., Moscow, 464 p. (in Russian).
15. Sofronenko K. A. (Eds.). (1961). *Pamyatniki russkogo prava* [Monuments of Russian law], Gosyurizdat Publ., Moscow, vol. 8: legislative acts of Peter 1. The first quarter of the 18th century, 667 p. (in Russian).
16. *Zakony Ugolovnye (Sv. Zak., t. XV, izd. 1885 g. po prod. 1906 i 1908 g. g. s pozdneishimi uzakonenyami)* [Criminal Laws (Code of laws, vol. 15, ed. 1885 to cont. 1906 and 1908 was with later by legislation)]. (1910). Index, compiled V. N. Novikovym and D. S. Postolovskim, Tipografiya M. M. Stasyulevicha Publ., St-Petersburg, 749 p. (in Russian).

Дата надходження: 10.01.2017 р.